

Gárdonyi – a költő

Egy híres és népszerű regényíró versei mindig irodalmi érdekességet jelentenek, az olvasó izgatott ujjakkal lapozza át a kötetet, vajon hogyan vesz lélegzetet az író egy tőle szokatlan műfaj törvényei között. Gondolok például Jókai Mór vagy Móricz Zsigmond verseire, ezeket még a hűséges olvasók közül is kevesen ismerik. Az olvasó izgalma nem minden kíváncsiság nélkül való: kíváncsian várjuk, mikor kapjuk rajta az író egy szabálytalan lélegzetvételen, bizonytalan mozdulaton, a másfajta világ törvényeinek megszegésén.

Gárdonyi Géza költészetének jobbik felében nem sérül prózaivá a vers, s ha sorai vesztettek is frissességükből, nem egyszer megfakultak is, akadnak színei, dallamdarabjai, melyek egy-egy pillanatra megigézik a mai olvasót. „*A próza morgó malom kelepe. / A vers a szívnek bárfa éneke. / A próza mállik, szertebull, ha régi. / A vers örök, mint minden, ami égi!*” – tesz hitet Gárdonyi *Tolsztoj* című versében a költészet mellett, s ez a vallomás nem pillanatnyi ötlet terméke, az *Egri csillagok* és annyi más népszerű regény írója valóban nem volt idegen a lírától, epikus hajlamában ott színesedik valami a költészetből.

Az elbeszélés sodrában mindig tetten érhető a líraiság – hasonlítsuk csak össze életművét a minden sejtjében epikus Tolsztojjával vagy akár Mikszáthéval. Felismerszik ennek a líraiságnak forrása és példája is: a népdal. Gárdonyi valahogy a népdal líraiságát hangolja át epikába, a népdal hőseinek módjára formálja meg alakjait, még rövid mondatai is a népdalra emlékeztetnek erős, szapora ritmusukkal, s ennek, az idegrendszerében őrzött népdalkincsnek révén kerüli el a kor népábrázolásának buktatóját, a népszínmű hazug szemléletét. Az elbeszélésben is lírai felhangokat megcsendítő író-költő tehát nem idegen világba téved, mikor verset ír.

A múlt század kilencvenes éveiben divat volt idézni Longfellow sorait a „kis költők” létjogosultságáról. A kor önmagát vélte igazolni ezzel. Valóban, ez az időszak a „kis költők” kora, a magyar líra második-harmadik vonalába igazodó tehetségeké. Vajda János mennydörgései már elcsitultak, s Adyék viharának még az előjelei sem látszottak, a csendes másfél évtized Makai Emil és Heltai Jenő lírájában kereste a korszerűség útját, és Endrődítől Szabolcskáig, a Heine-epigonoktól a népdal-epigonokig erőtlenség és felszínes akadémizmusban ápolta a hagyományokat. Heltaiék kísérlete azonban a nagy költészet számára zsákutcának bizonyult, az akadémizmus lírájába meg, a Kisfaludy Társaság felolvasóestéin, csak ásítózni járt el a költészet. Ennek a lírai szélcsendnek szülötte Gárdonyi Géza két verseskönyve, az 1894-ben megjelent *Április* és az 1904-es kiadású *Fűzfalevél, nyárfalevél* is.

De hová, kikhez igazodik ez a költészet, merre tájolhatjuk be a Gárdonyi-verseket? Ha fellapozzuk köteteit, a kor majd minden törekvésére találunk példát. A népi-nemzeti iskola hagyományai érződnek helyzetdalain (*Levél a tanyáról, Betyár átok*), a parlagi epigonizmus hetvenkedésére akadunk a Göre

Gábor-nótákban vagy a *Huszár a mennyországban* soraiban. (A Göre Gábor történetek különben is sajnálatos kisiklásnak bizonyult Gárdonyi pályáján, szerencsére ezek a történetei mára a feledés jótékony homályában tűntek el). Ábrányi szavalat-stílusa kuruckodik a *Kossuth Lajos nevében*, a korra oly jellemző verses mondáknak (gondoljunk csak Zempléni Árpádra!) egész sorozatát találjuk költészetében (*A magyarok ősanyja, A hét vezér, A budavári gyűlés, A bánhidai vecsernye*), Heltaiék hangja szólal meg az *Emeleti szép kisasszonyban*, a kor életfilozófiai közkincsét hangszereli pásztorsípra a *Bogár*; a *Március*, Szabolcska Mihály népdalos egyszerűsége kap hangot *A falu visszhangja* darabjaiban.

A kor konvencióihoz igazodó versek közül azonban olykor üde strófák villannak elő: az *Éjfél a Tiszán*, a *Szeptember* és a többiek. Az előbbi verset idézném, ez valamikor iskolai tananyag és gyakran felhangzó szavalat volt: „*Feljött a hold a Tiszára. / Csend borult a fűre, fára, / Szeged alatt, a szigetnél / áll egy ócska halászbárka. [...] Talán épp a bárka alatt, / lenn a vízben, lenn a mélyben, / fekszik egy nagy halott király, / halott király réges-régen. / Koporsója arany, ezüst, / s vasból van a burkolatja. / És a három koporsóban / a király a dalt hallgatja.*”

Kosztolányi Dezső, aki először vette igazán szemügyre Gárdonyi költészetét, írta róla: „Ez a magyar költő a naivitásával, az ibolyás kellemével, a vergiliusi hullám-puhaságával, egytestvér azzal, akit a mai franciák annyira olvasnak és szeretnek, Francis Jammes-mal.” (*Gárdonyi Géza versei*. Nyugat. 1914. ápr. 16.) Valóban: ezekben a népdalihletésű versekben valami népdalnál modernebb érzékenység lüktet, egyszerűségük nem a „felix simplicitas”, hanem a raffinált egyszerűség világából való. A halkán dúdolt melódiákból egyfajta csendes rezignációvá finomodott kiábrándulás hallatszik, egy érzékeny és sebzett lélek bánata, ahogy maga a költő fogalmazza meg *Április* című versének mottójaként: „Az én mosolygásom esőben napsugár”. Ismét Kosztolányi találó megállapítását kell idéznünk: „Egy neuraszténiás ember idegrendszerére végigregette magán a magyar népdalokat”.

Igen, csakugyan ez a népdalformában megbúvó leheletnyi dekadencia teszi Gárdonyi verseit mássá, modernebbé, mint amilyen a körülötte verselők termése. Az alkat itt-ott előbukkanó modern érzékenysége a népi-nemzeti iskola művelőinek nagy részétől; ennek az érzékenységnek a népdal formakincsébe öltöztetése pedig a Heltaiék útját járó, nyugat-európai formákban gondolkodó költőktől különíti el. S így joggal mutathat rá Bóka László, aki annak idején, 1958-ban közre adta Gárdonyi válogatott költeményeit, ennek a költészetnek a jelentőségére: „lírája a Vajda Jánosék útkereső lírája s Adyék irodalmi forradalma között, egy olyan lírai hangra lelt, melyben még benne cseng a népköltészet visszhangja, de melyben már benne borzong a modern ember érzékenysége”.

Mi okozza ezt az érzékenységet, a népdal és a beléöltözött, már-már modernné változó lélek enyhe, de mégiscsak fellelhető feszültségét? Gárdonyi születése és életmódja, gondolkozása és ösztönei elrendelésével a falu, a vidék embere volt, s életébe mégis a város tört be egyre jobban, hiszen ő is egy gyorsan fejlődő városban, megyeközpontban: Egerben élte le élete nagy ré-

szét. Otthona már nem a falusi egyszerűség volt, de még nem is a városi zaklatottság – a két pólus között nem talált megfelelő magatartást. Falusi nosztalgiával, a város elutasításával terhes érzésvilága tragikus konfliktust eredményezett, akárcsak egy félévszázaddal előbb Arany János esetében, vagy éppen saját, városba szakadt hőseinél (*Az öreg tekintetes* című reményében). Ez a parttalanul város és falu között tétovázó állapot nemcsak Gárdonyié, egy egész társadalmi réteg került ebbe a lélektani helyzetbe a városiasodó Magyarországon. A megváltozott életritmusú kisvárosban lakó vagy nagyvárosba került nemzedéknek mintegy „kollektív érzése” volt ez az otthonalanság. Hajdani életformájához illúziók fűzték, ezért ragaszkodott például kultúrája egyik legjellegzetesebb forrásvidékéhez: a népdalhoz. A népdal azonban átalakult a másfajta talajon: városi érzékenységgel, a falu és a természet utáni nosztalgiával telt meg. Ebbe az urbanizálódott népdalhangú szólamba illenek Gárdonyi Géza versei is, melyekben a városi hangulat dekadenciája még csak éppen hogy valami fáradt ízt ad a népdalnak, de még nem bontja meg a népi formát.

Mindez voltaképpen még nem teszi indokolttá, hogy Gárdonyi költeményeivel komolyabban foglalkozzunk. Világuk nagyjából illeszkedik a korhoz, legfeljebb tehetségesebb alkotó érződik mögöttük, s az új hang, mely felzissen bennük, még nem erős, ezenkívül másoknál, Vargha Gyulánál, de még Szabolcskánál is meghallható. Hogy költészetének mégis vannak élő darabjai (és ezt most: születésének másfélszázadik évfordulóján is hangsúlyoznunk kell), nem magyarázható a szöveg elemzésével.

Ha az esztétika és az irodalomtörténet objektív mérlegén mérnök meg e verseket, még nem tudnók meg, miért állják az időt. Ezeknek a verseknek valahogy filológiaiilag nem ellenőrizhető varázsuk van. Igaza van Bóka Lászlónak: Gárdonyi lírája irodalmunk meghitt titkai közé tartozik, mert ezt a költészetet nem objektív értékei, hanem szubjektív hangulataink avatják ma is elevenné – a vele való foglalkozás sem lehet elemzés, irodalomtörténeti és esztétikai érvek felsorakoztatása. Gárdonyi „titka” (nem csak verseiben, elbeszélő műveiben is) talán az, hogy az otthonosság élményét tudja felkelteni. Erről beszélt Bóka László is, midőn a következőket jelentette ki: „Gárdonyi minden művében, prózájában, versében egyaránt, otthonosan érezzük magunkat, mint a külföldről hazatérő utas, mint a szülői ház ajtaján benyitó ember. Mert ha kinyitjuk könyvét, anyanyelvünk boldog biztonságában érezzük magunkat. Verseiben ehhez a biztonsághoz a verselés önkéntelen természetességének jó érzése járul. Gárdonyi nem míves mestere, nem virtuóza a magyar versnek, hanem énekes madara, önfeledt dúdolója.”

Bizonyára nem véletlen, hogy a tudós professzor valójában nem irodalomtörténeti elemzéssel bajlódik, midőn Gárdonyi verseiről ír, hanem szinte személyes vallomást tesz. És persze már Kosztolányi is vallomásos líraisággal fogalmazta meg nevezetes Gárdonyi-cikkét, így fejezve be sorait: „Nagyon szeretem Gárdonyi Géza verseit” – átforrósítva ezzel a kritikái számbavétel tárgyiaságát. Valóban, magam is úgy gondolom, hogy Gárdonyi versei: szeretni valók. Regényei meg persze feledhetetlenek.